

RUSÍNI A UKRAJINCI

Spomedzi všetkých národnostných menšín na Slovensku sa v súčasnosti azda najviac problémov, či skôr nejasností, spája s Rusínmi a Ukrajincami. Kým ostatné minority sa sústreďujú predovšetkým na to, aby zaujali čo najvýhodnejšiu pozíciu v politickom systéme súčasného Slovenska, ktorá by im umožnila aj naďalej uchovávať a rozvíjať ich národnostnú identitu, príslušníci rusínskej menšiny a ukrajinskej menšiny svoju skupinovú identitu ešte len hľadajú. Vážnym problémom je v tomto prípade nielen veľká oneskorenosť sebapoznávacích a sebauvedomovacích procesov, ale hlavne to, že Rusíni a Ukrajinci na Slovensku vedú medzi sebou neobyčajne ostrý, nezmieriteľný a aj bezvýhodiskový spor o tom, či sú príslušníkmi dvoch alebo len jednej národnostnej menšiny. Keďže k podrobnejšiemu objasneniu tohto sporu sa dostaneme až neskôr, aby nedochádzalo k prípadným nedorozumeniam, už na tomto mieste sa žiada aspoň stručná poznámka, v čom vlastne spočíva podstata neujasnenej identifikácie rusínskej a ukrajinskej menšiny na Slovensku.

Spor o identitu Rusínov a Ukrajincov má už dávnejšiu históriu, avšak jeho súčasná páľčivosť sa dostala na program dňa pri sčítaní obyvateľstva Slovenskej republiky v roku 1991 a 2001. Vtedy mohli obyvatelia Slovenska slobodne, bez politicko-mocenských zásahov, deklarovat' svoju národnostnú príslušnosť. V predchádzajúcom období, počas trvania totalitného socialistického režimu (1948–1989), skutočný obraz národnostnej štruktúry bol rôznym spôsobom deformovaný a skresľovaný. V prípade Rusínov a Ukrajincov sa to prejavovalo v tom, že oficiálne bola uznaná iba ukrajinská národnosť, kdežto Rusínom sa právo na ich národnostnú identitu nepriznávalo. Keď sa po politickom zvrate z novembra 1989 začali o svoje národnostné práva hlásiť aj Rusíni, pri následných sčítaniach obyvateľstva v rokoch 1991 a 2001 sa k rusínskej národnosti prihlásilo 17197/24201 osôb a k ukrajinskej národnosti 13281/10814 obyvateľov Slovenskej republiky. Na týchto štatistických a demografických údajoch je pozoruhodné to, že v prípade príslušníkov rusínskej národnosti, ako aj v prípade ukrajinskej národnosti, išlo o neslovenskú časť obyvateľov severovýchodného Slovenska, ktorí žili v tých istých okresoch pozdĺž hranice s Poľskom a Ukrajinou – Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov, Svidník a Prešov. Pritom viac ako 90 % Rusínov a také isto množstvo Ukrajincov, žije nielen v totožných okresoch, ale aj v tých istých, asi 250 lokalitách severovýchodného Slovenska. Znalci tohto regiónu sa zhodujú v tom, že príslušníci rusínskej národnosti, aj príslušníci ukrajinskej národnosti, nielen že žijú na tom istom území, ale obrazne povedané, jedni aj druhí sú deťmi tých istých rodičov, majú ten istý pôvod, používajú tú istú reč, spievajú tie isté

piesne, vyznávajú to isté náboženstvo a majú aj viaceré ďalšie spoločné črty (MUŠINKA 1997:16). Napriek tomu v etnoidentifikačných procesoch, ako aj v národovtvorných koncepciách tohto spoločenstva sa nevyhranila jedna, ale viacero orientácií. Z nich až do súčasnosti pretrvávajú ešte dve – proukrajinská a prorusínska. Protagonisti ukrajinskej orientácie považujú príslušníkov ukrajinskej národnosti na Slovensku za subetnickú skupinu, čiže za časť etnického či národného spoločenstva naddneperských Ukrajincov. Naproti tomu protagonisti rusínskej koncepcie stoja na platforme rusínskej svojbytnosti. Čiže na pozícii osobitného etnického spoločenstva, takže Rusínov definujú ako štvrtú vetvu v rodine východoslovanských národov popri Rusoch, Bielorusoch a Ukrajincoch.

Rutheni/Rusíni – spoloční predkovia rusínskej národnosti a ukrajinskej národnosti na Slovensku

Otázka pôvodu a doba príchodu predkov, s ktorými spájajú svoju identitu príslušníci rusínskej národnosti aj príslušníci ukrajinskej národnosti na Slovensku, je najzložitejším problémom, ale aj najslabším ohnivkom histórie týchto minorít. K tejto problematike už vznikla rozsiahla odborná literatúra. Lenže odpovede na mnohé základné otázky najstarších dejín Rusínov a Ukrajincov na Slovensku doteraz neprekročili za rámec hypotéz (GAJDOŠ – KONEČNÝ – MUŠINKA 1999:7). Vztahuje sa to hlavne na teórie, ktoré sa usilujú dokázať kontinuitu Rusínov a Ukrajincov na území Slovenska od veľkomoravského, ba aj staršieho obdobia. Takéto názory však nemajú nijakú oporu v hodnoverných historických dokladoch. Akceptovateľné sú v nich iba vcelku zhodné stanoviská, ktoré spájajú pôvod Rusínov a Ukrajincov na Slovensku s východoslovanským etnickým substrátom. Za najstaršie, vedecky potvrdené stopy východoslovanskej prítomnosti na našom území sa označujú názvy dedín z 11. a 12. storočia, akými sú napr. *Ruskov* či *Ruská* na východnom Slovensku, *Orosz* (Pohronský Ruskov) na Pohroní a *Oroszvár* (Rusovce) na Podunajsku. Je zrejmé, že ich osadníci pochádzali zo staroruského etnického prostredia (Kyjevská Rus), ktorých prizval uhorský panovník k vojenským strážnym službám, aké v tom čase vykonávali aj Pečenehovia, Plavci, Sikulovia a iní. Lenže okrem názvov osád po týchto Rusoch nezostali žiadne iné stopy. Takže ich etnické pretrvávanie, ani ich spojitosť s neskorším rusínskym osídlením východného Slovenska neboli preukázané (VARSÍK 1984:152).

Historikovia potvrdzujú, že do 13. storočia severovýchodná časť Slovenska a Zakarpatsko (teraz Zakarpatská oblasť Ukrajiny), ktoré v priebehu 11.–12. storočia boli začlenené do teritória formujúceho sa Uhorska, boli len slabo zaľudnené. Preto aj komitáty

Zemplín a Šariš vznikli až v priebehu 13. storočia. Pre ich súvislé osídľovanie rozhodujúci význam nadobudli migračné prúdy, ktorých počiatky spadajú do polovice 14. storočia a spájajú sa s kolonizáciou na tzv. valaskom práve. Jej prvotnými nositeľmi boli vysokohorskí pastieri oviec, dobytky a ďalších hospodárskych zvierat, pochádzajúci z rumunského kniežatstva *Valachia/Valašsko*, podľa ktorého dostali pomenovanie *Valachi, Olahi/Valasi, Oláhovia*. Valaskí pastieri, čiže etnickí Rumuni, postupovali po hrebeňoch Karpát z ich južnej časti do východnej a západokarpatskej oblasti. S valaským ovčiarstvom a dobytkárstvom sa na rozhraní 13. a 14. storočia oboznámili aj obyvatelia Zakarpatska. V polovici 14. storočia začali valaskí pastieri prenikať zo Zakarpatska, Haliče, Bukoviny, Podolia a Černigovska aj na územie Slovenska. V súdobých prameňoch boli spočiatku zaznamenaní ako *Valasi* a *Oláhovia*. Neskôr boli označovaní ako *Valachi seu Rutheni*, čiže *Valasi alebo Rusíni*, až napokon prevládlo označenie *Rutheni/Rusíni*. V období 14.–17. storočia sa pozdĺž terajších hraníc s Poľskom a Ukrajinou vytvorilo súvislé územie s intenzívnym a relatívne kompaktným rusínskym osídlením. Začínalo sa neďaleko Sobraniec obcami Podhorod' a Beňatin, prechádzalo naprieč celým Zemplínom a Šarišom a končilo lokalitou Osturňa na severnom Spiši. Odhaduje sa, že v uvedenom období valasko-rusínski kolonisti zo Zakarpatska a z Haliče zaľudnili na východnom Slovensku 200–300 dedín. Do tohto počtu treba zaradiť aj mnohé dovtedy slovenské obce, ktoré sa v procese kolonizácie na valaskom práve *povalaštili* a *porusinčili*. O tom, že táto kolonizácia nemala etnicky jednotný, ale viacetnický ráz, možno pri určitom zjednodušení vyjadriť tak, že v Šarišskej, Zemplínskej a Abaujskej stolici dominantnú pozíciu zaujal rusínsky živel, na Spiši, Orave a Kysuciach poľsko-goralský živel, v Liptove, na Horehroní, Podpoľaní a napokon aj na Moravskom Valašku prevládol slovenský etnický charakter valašskej kolonizácie. Zaiste preto sa dobovým termínom *Valachi/Rutheni* prikladá viac sociálno-právny ako etnický obsah (BEŇKO 1991:7, HARAKSIM 2002:30).

Je nepochybné, že najstaršie dejiny rusínskej menšiny a ukrajinskej menšiny na Slovensku nemožno zužovať iba na spojitosť s valašskom kolonizáciou. Tá má však pre objasnenie pôvodu, ako aj historického a etnokultúrneho vývinu týchto minorít, historicky nepochybniteľný a preto aj nezastupiteľný význam. Za východiskovú a z historického hľadiska aj za kľúčovú možno označiť skutočnosť, že v 14.–17. storočí v demografickom, geograficko-sídelnom, jazykovo-kultúrnom aj etnickom profile severovýchodného Slovenska, dominantnú pozíciu zaujali kolonisti, ktorí sú v dobových listinách zapisovaní latinským názvom *Rutheni*, a ktorí sami seba označovali za *Rusov*, *Rusínov* a *Rusnákov*. Nemenej

významná je pritom aj etnokultúrna kontinuita medzi uvedenými kolonistami a súčasnými príslušníkmi rusínskej menšiny, ako aj príslušníkmi ukrajinskej menšiny na Slovensku.

Pri rozpracovávaní etnogenézy Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, centrálnym bodom, z ktorého sa odvíjajú všetky úvahy na túto tému, je etnické pomenovanie *Rusín/Rusíni*. Nedá sa pritom prehliadnuť zjavný paradox, že hoci sa toto etnonymum vníma ako akési špecifické označenie východoslovanskej pospolitosti, skoncentrovanej v priestranstve Karpát a na teritóriu Rakúsko-uhorskej monarchie, je to zároveň aj značne starobylý názov, s ktorým sa spája genéza všetkých východoslovanských národov. Etnické pomenovanie *Rusín* je zaznamenané už v *Ruskej pravde* a v ďalších staroruských písomných pamiatkach z 10.–11. storočia. Odvodené je od etnoteritoriálneho útvaru *Rus*, ktorým bola pôvodne lesostepná oblasť stredného Podnepria, v 9. – 12. storočí aj prvý štát východných Slovanov – *Kyjevská Rus*. Po rozpade tohto štátu sa názvom *Rus* označovalo celé vtedajšie východoslovanské územie. V 15.–16. storočí sa označenie *Rus* začalo vzťahovať predovšetkým na formujúce sa moskovské kniežatstvo, z ktorého sa v 16. storočí zrodil novodobý východoslovanský štát – *Rusko/Rossija*. V období 9.–15. storočia sa všetci východní Slovania označovali etnonymom *ruskij/ruskije*, ktoré mu v slovenčine zodpovedá názov *Rus/Rusi*. V uvedenom období sa uchovával relatívne jednotný východoslovanský jazyk, označovaný ako *staroruská jazyková jednota*. Jej nositeľom, čiže jej etnosociálnym ekvivalentom bola *staroruská národnosť*, ktorej príslušníci sú označovaní ako *Starorusi* alebo len *Rusi*. Rozpad staroruskej jazykovej jednoty, ako aj počiatky formovania troch osobitných východoslovanských jazykov a im zodpovedajúcich etník – Veľkorusi, Bielorusi a Malorusi (Ukrajinci), spadá do obdobia 14.–17. storočia. Zrod moderných východoslovanských národov – Rusov, Bielorusov a Ukrajincov, sa dovŕšil až v období 19.–20. storočia (ČISTOV 1987:19).

Z predchádzajúceho historického exkurzu je teda zrejmé, že v počiatkovej etape kolonizácie Slovenska na valaskom práve (15.–16. stor.), sa pod etnonymom *Rutheni* mohli chápať príslušníci východoslovanských Starorusov, ktorí sami seba označovali etnonymom *Rusíni* alebo *Rusi*. Najvýraznejšími znakmi, ktorými sa Rusíni odlišovali od starousadlého slovenského obyvateľstva na východnom Slovensku, bol ich jazyk a vierovyznanie. Jazykom Slovákov bola vtedajšia slovenčina, ktorá patrila k západoslovanskej vetve, pričom konfesiónálne patrili ku západokresťanskému rímskokatolíckemu vierovyznaniu, čiže do historického a kultúrneho priestoru slovanského Západu (*Slavia Latina*, rep. *Slavia Romana*). Rusínski kolonisti hovorili jazykom prislúchajúcim k východoslovanskej vetve, ktorým boli v tom čase západné varianty staroruského jazyka. Ich vierovyznaním bolo kresťanstvo východného obradu, spadajúce do historického a kultúrneho priestoru slovanského východu

s byzantsko-slovanskou bohoslužobnou tradíciou (*Slavia Orthodoxa*, resp. *Slavia Byzantina*). Pripomeňme si, že takéto delenie je dôsledkom rozdelenia dovtedy jednotnej kresťanskej cirkvi (1054) na Západnú cirkev reprezentovanú a organizačne riadenú pápežskou stolicou v Ríme, a na ortodoxnú Východnú cirkev, reprezentovanú a organizačne riadenú z Byzanie, presnejšie patriarchátom v Konštantínopole/Carigrade. V okruhu pôsobnosti Západnej cirkvi preferovaným bohoslužobným jazykom bola latinčina. Naproti tomu podľa tradícií Východnej/Byzantskej cirkvi bohoslužobným jazykom bol spravidla taký jazyk, ktorý stál najbližšie k ľudovému/národnému jazyku. V náboženských obradoch ortodoxných, čiže pravoslávnych kresťanov vo východoslovanskom priestranstve sa liturgickým jazykom stala *cirkevná slovančina/staroslovienčina* (ŽEŇUCH 2002:241).

Na území východného Slovenska je kresťanstvo doložené od 9.–10. storočia. Počnúc 11. storočím, keď sa táto oblasť, ako aj celé územie Slovenska a Zakarpatska stalo súčasťou Uhorského kráľovstva, po cirkevnosprávnej stránke prináležalo východné Slovensko do Jágerskej diacézy. Archeologické a písomné pamiatky potvrdzujú, že v období 9.–13. storočia na východnom Slovensku kontinuálne pretrvávala príslušnosť tamojšieho obyvateľstva ku kresťanstvu západného obradu, čiže k rímskokatolíckemu vierovyznaniu. Ani v strážnych osadách z 11.–12. storočia (Ruskov, Ruská), prítomnosť byzantsko-slovanského obradu, čiže pravoslávnej cirkvi, nebola zaznamenaná. K významným zmenám došlo až v prvej polovici 14. storočia, keď sa tu s príchodom valasko-rusínskych kolonistov udomácnilo aj ich *pravoslávne vierovyznanie* (ULIČNÝ 2003:42). Práve preto, že bohoslužobným jazykom Pravoslávnej cirkvi bola cirkevná slovančina, čo sa u starousadlého slovenského obyvateľstva dovtedy nevyskytovalo, pravoslávne vierovyznanie, ktorého nositeľmi boli nielen rusínski, ale aj valaskí (rumunskí) kolonisti, sa označovalo ako *ruská viera*. Vysvetliť to možno tým, že cirkevná slovančina ako bohoslužobný jazyk bola u rusínskych kolonistov, poznačená určitou redakciou staroruského jazyka, čo u pozorovateľov a zapisovateľov mohlo vyvolávať ilúziu ruského jazyka. Latinským názvom *Rutheni* sa označovali nielen etnickí Rusíni, ale aj veriaci iných etník, napr. Rumuni alebo Slováci, ktorí sa hlásili k Pravosláviu, čiže k ruskej viere. Valaskí, rumunskí kolonisti prichádzali s pravoslávny vierovyznaním už zo svojej pôvodnej domoviny – z Valašska. Naproti tomu u starousadlého slovenského obyvateľstva na východnom Slovensku sa pravoslávne vierovyznanie udomáčňovalo tak, že v procese kolonizácie na valaskom práve sa mnohé pôvodne slovenské dediny *povalaštili*, s čím súvisel aj prechod ich obyvateľstva na *ruskú vieru* (BEŇKO 1991:7, HARAKSIM 2002:30). Z takéhoto pohľadu treba posudzovať aj názvy dedín typu *Ruská Ves*, *Ruská Voľa* atď., ktoré

vznikli na východnom Slovensku po 14. storočí. Nedá sa jednoznačne určiť, či pri zrode týchto názvov bol rozhodujúcejší etnický alebo konfesionálny zreteľ.

V Uhorskom kráľovstve, ako aj v neskoršej Rakúsko-uhorskej monarchii, bolo Pravoslávie cudzorodým prvkom, takže v tejto rímskokatolíckej krajine bolo iba trpené. Nezanedbateľným problémom boli aj pravoslávni kňazi, nazývaní *batkovia*, ktorí ťažko niesli svoje nerovnoprávne, priam ponižujúce postavenie (v porovnaní s rímskokatolíckym duchovenstvom), ktoré sa neraz rovnalo postaveniu poddaných sedliakov. Tieto, ale aj ďalšie problémy, sa vyhrotili v období protireformácie, keď dynastia Habsburgovcov a im naklonené šľachtické rody, prišli k radikálnym rekatolizačným opatreniam. Jedným z nich bolo, podľa vzoru z poľskej Haliče (Brestská únia z roku 1596), zlikvidovať Pravoslávie v Uhorsku. Na túto úlohu sa podujal šľachtický rod Drugetovcov, ktorý vlastnil rozsiahle majetky v Zemplínskej a Užskej stolici. Po dlhších prípravách v súčinnosti s jágerským katolíckym biskupom Jurajom Jakušičom, na deň sv. Juraja v roku 1646 pozvali na hrad Drugetovcov v Užhorode pravoslávnych kňazov z východného Slovenska a Zakarpatska, kde im oznámili, že bola uzavretá únia s Rímom. Týmto aktom, ktorý dostal názov *Užhorodská únia 1646*, sa naplnilo úsilie zjednotiť pravoslávnych veriacich s katolíckou cirkvou. Mnohí pravoslávni kňazi aj obyčajní veriaci sa proti tejto zmene spočiatku búrili, takže uniatská cirkev sa rodila dosť ťažko. Podarilo sa to až v roku 1672, keď táto nová cirkev dostala aj oficiálny názov *Gréckokatolícka cirkev*. Začlenená bola pod správu katolíckeho biskupstva v Jágri a prostredníctvom neho aj pod pápežský úrad v Ríme.

Uzavretie Užhorodskej únie (1646) a prijatie názvu Gréckokatolícka cirkev (1672) neznamenal, žeby sa *uniati* na východnom Slovensku a v Zakarpatsku, boli *pokatoličtili* aj z hľadiska bohoslužobných obradov. Niekdajší pravoslávni kňazi pristúpili na úniu s latinskou rímskokatolíckou cirkvou len po splnení viacerých podmienok. Patrilo medzi ne zrovnoprávnenie postavenia kňazov východného obradu s postavením katolíckeho kléru, vrátane poberania cirkevných desiatkov. Taktiež aj zachovanie ich práva ženiť sa. Avšak najdôležitejšími z týchto podmienok bolo zachovanie cirkevnoslovanského bohoslužobného jazyka a gréckoslovanských obradov a zvyklostí východnej pravoslávnej cirkvi. S docielením týchto podmienok zrejme súvisí, že na východnom Slovensku sa pre novoutvorené *gréckokatolícke vierovyznanie* aj naďalej používalo označenie *ruská viera* (ŽEŇUCH 2002:41, HARAKSIM 1991:12).

V súvislosti s kolonizáciou na valaskom práve sú etnicita a konfesionálna faktormi, ktoré sa významnou mierou podieľali na smerovaní etnokultúrneho vývinu jednotlivých regiónov Slovenska. V predchádzajúcich poznámkach sme poukázali na okolnosti, ktoré

spôsobili, že v dôsledku etnicky odlišných nositeľov valašskej kolonizácie v oblasti severovýchodného Slovenska prevládol rusínsky živel, na Spiši, na Orave a na Kysuciach poľsko-goralský živel a v Liptove, na Horehroní, Podpoľaní a na Moravskom Valašku slovenský charakter nositeľov tejto kolonizácie. Na tomto mieste sa žiada ešte dodať, že v regiónoch, v ktorých ťažiskovými nositeľmi kolonizácie na valaskom práve už neboli príslušníci valašského a rusínskeho etnika, ale príslušníci poľského a slovenského etnika, v tých regiónoch sa pravoslávne a gréckokatolícke vierovyznanie, čiže *ruská viera* už nevyskytuje, alebo len v podobe značne oslabených náboženských a kultúrnych rezíduí (BEŇKO 1991:8).

Základné črty a trendy etnokultúrneho vývinu Rusínov

Na utváraní základných črt kultúrneho usporiadania Ruthenov/Rusínov v oblasti severovýchodného Slovenska sa podieľali viaceré činitele. Z nich za najpodstatnejšie a určujúce možno značiť.

- východoslovanský pôvod a spätosť so staroruským etnickým substrátom, z ktorého sa vyčlenili samostatné jazyky a etnické spoločenstvá východných Slovanov;
- príslušnosť k východnému kresťanstvu a gréckoslovanskému obradu, čiže k pravoslávne a gréckokatolíckemu vierovyznaniu, označovaných ako ruská viera;
- spojitosť s kolonizáciou na valaskom práve;
- absencia vlastného štátu, v doterajšom historickom vývine boli Rusíni súčasťou rôznych, zakaždým cudzích štátnych útvarov.

Výsledkom pôsobenia týchto základných, ale aj niektorých ďalších činiteľov bolo, že v etnokultúrnom vývine Rusínov, po ich usadení sa na území Slovenska, sa prejavovali dve tendencie. Jednou z nich bolo kontinuálne pretrvávajúce pôvodného jazykového a kultúrneho usporiadania, ktoré si kolonisti priniesli zo svojej zakarpatskej domoviny. Druhou tendenciou bolo prijímanie jazykových a kultúrnych podnetov z obklopujúceho inoetnického prostredia. Takéto súbežné pôsobenie tradície a inovácie vyúsťovalo do vytvárania nových jazykových a kultúrnych prejavov. Keďže sa vyznačovali synkretickým obsahom, etnokultúrny vývin Rusínov na Slovensku sa uberal smerom k utváraniu určitého druhu etnickej subkultúry.

Najpresvedčivejším a zdá sa, že aj nespochybniteľným dokladom východoslovanského pôvodu Rusínov na Slovensku je ich jazyk. Jazykovedci sa zhodli v tom, že nárečia rusínskeho obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku sú najzápadnejším výbežkom celkového komplexu nárečí ukrajinského jazyka. Prináležia do karpatskej nárečovej oblasti,

ktorá je súčasťou juhozápadného areálu ukrajinských dialektov. Rusínske nárečia na Slovensku sa vnútorne členia na viaceré podskupiny. V starších klasifikáciách sa rozlišovalo *lemkovské* (západne od Sniny) a *bojkovské* (východne od Sniny) nárečie. Novšie sa zaužívala klasifikácia podľa niekdajších žúp (ŠTOLC 1994:146, ŠTEC 1993:462). V dôsledku dlhodobého života v podmienkach etnického rozdelenia, ako aj značne spomaleného hospodárskeho a sociálneho vývinu, pretrvávali v prostredí Rusínov viaceré archaické formy hospodárenia, spolu s nimi sa zakonzervovali aj rôzne jazykové archaizmy. Patria k nim napr. slová ako *carina* (obrábaná časť chotára v systéme dvojpoľného hospodárenia), *toloka* (časť chotára ponechaná na úhor), *širokoj želizo* (lemeš na pluhu), *duohoj želizo* (čerieslo na pluhu) a iné (DUDÁŠOVÁ 2004:44, MULIČÁK 1985:502). Je teda zrejmé, že určitú časť slovných zásob v nárečiach východoslovenských Rusínov tvoria slová praslovanského a staroruského pôvodu. Avšak v dôsledku rôznych medzietnických kontaktov a inojazyčných vplyvov, ku ktorým dochádzalo po usadení sa rusínskych kolonistov v novej domovine, v ich nárečiach sa slovná zásoba obohatila o veľké množstvo slov prevzatých zo slovenčiny, maďarčiny, poľštiny, rumunčiny, nemčiny a ďalších jazykov. Odlišné podmienky, v ktorých sa uberal vývin Rusínov na Slovensku spôsobili, že ich nárečia sa výrazne vzdialili od podoby, do ktorej sa sformovali nárečia ostatných východoslovenských etníc, vrátane naddneperských Malorusov/Ukrajincov. Na základe výskumu hovorového jazyka (nárečí) a najstarších zápisov folklóru karpatských Rusínov bol vyslovený názor, že základné znaky lemkovského dialektu sa sformovali už v 16. storočí (MUŠINKA 1999:62).

Valasko-rusínski kolonisti na severovýchodnom Slovensku boli síce od svojho pôvodne materského spoločenstva oddelení, ale v novej domovine neboli etnicky osihotení. V ich bezprostrednom susedstve žili ďalšie jazykovo a kultúrne príbuzné skupiny, ktoré mali takisto východoslovenský pôvod, hlásili sa k *ruskej viere*, v priestranstve Karpát sa usadili v spojitosti s valaskou kolonizáciou a s kolonistami na východnom Slovensku mali aj zhodné niektoré skupinové názvy. Poukazuje na to členenie nárečí východoslovenských Rusínov na lemkovské a bojkovské. Z toho je zrejmé, že títo Rusíni sa delia na dve skupiny: *Lemkovia*, ktorí sú usídlení pozdĺž slovensko-poľskej hranice od Vyšnej Jablonky na východe po Veľký Lipník na západe. Druhou skupinou sú *Bojkovia* (novšie nazývaní aj Pujďaci), ktorí sú zväčša usídlení pozdĺž poľsko-ukrajinskej hranice od lokalít Zvala – Starina – Stakčín – Lodomirov – Podhorod' smerom na východ (MUŠINKA 1995). Z pohľadu širších súvislostí je významné to, že *Lemkovia* na východnom Slovensku sú z jazykového a kultúrneho hľadiska organickou časťou hlavnej a oveľa početnejšej skupiny *Lemkov* usídlených v niekdajšej poľskej Haliči, nazývanej aj *Lemkovščina*. Východoslovenskí *Bojkovia* (Pujďaci) sú zasa jazykovo a kultúrne

spätí s početnejšou a hlavnou skupinou *Bojkov* v Zakarpatsku (teraz časť Ukrajiny), ktorých územie dostalo názov Bojkovščina. V Zakarpatsku popri Bojkoch ďalšou významnou skupinou sú *Huculi*.

Haličskí *Lemkovia*, zakarpatskí *Bojkovia* a *Huculi*, ako aj *Rusíni* z oblasti severovýchodného Slovenska, sú najzápadnejšie usídlené subetnické skupiny východoslovanského či staroruského etnického substrátu. Sformovali sa v 14.–16. storočí, čiže v období, do ktorého spadá aj formovanie samostatných východoslovanských etnických spoločenstiev – Veľkorusi, Bielorusi a Malorusi/Ukrajinci. Spomedzi týchto spoločenstiev mali *Lemkovia*, *Bojkovia*, *Huculi* a *Rusíni* najviac genetických spojitostí s malorusko/ukrajinským etnikom. Lenže ich migračné pohyby smerujúce do priestranstva západných Karpát, ako aj ich začlenenie do iných štátnych útvarov (poľská Halič, Uhorské kráľovstvo, Rakúsko-uhorská monarchia), v porovnaní s formujúcim sa maloruským/ukrajinským etnikom (Poľsko a Rusko), spôsobili, že skupiny, ktoré sa usadili v priestranstve Karpát, začali sa vyvíjať novým smerom, značne odlišným od naddneperských Malorusov/Ukrajincov. Keďže vývin *Lemkov*, *Bojkov*, *Huculov* a *Rusínov* bol z historického, jazykového a kultúrneho hľadiska v mnohom zhodný, na ich odlíšenie od ostatných východných Slovanov, hlavne Malorusov/Ukrajincov, ustálili sa pre tieto skupiny aj niektoré zastrešujúce označenia, hlavne *Uhrorusi* a *Karpatorusi*. V takomto význame sa označenie *Karpatskí Rusíni* používa aj v súčasnosti. Často aj bez prívlastku karpatský, len *Rusíni*.

Vývin valasko-rusínskych kolonistov bol v ich novej karpatskej domovine sprevádzaný konvergentnými procesmi, v dôsledku ktorých sa v 14.–16. storočí sformovali mnohé regionálne resp. etnografické skupiny, za aké môžeme označiť aj uvádzaných *Lemkov*, *Bojkov*, *Huculov* a *Rusínov*. Sú určité náznaky, že začali pôsobiť aj konvergentné procesy, ktoré smerovali k integrácii takýchto regionálnych či etnografických skupín do etnosociálnych útvarov vyššieho rádu, za aké môžeme označiť spomínaných *Uhrorusov*, *Karpatorusov* alebo *Karpatských Rusínov*. Lenže tieto etnonymické názvy boli predovšetkým výsledkom etnosociálnych konštrukcií rôznych bádateľov a národných buditeľov a len v takmer zanedbateľnej miere aj výsledkom identifikačných procesov, smerujúcich k určitým podobám kolektívnej, v tomto prípade etnickej identity. Tá sa dostala na program dňa až v 19.–20. storočí. Dovtedy namiesto nej už od počiatkov usadzovania sa v karpatskej domovine (14.–15. stor.), až do zrodu národnouvedomovacích procesov (19.–20. stor.), v živote valasko-rusínskych kolonistov zohrávala kľúčovú úlohu iná podoba skupinovej identity. A tou bolo vedomie spolupatričnosti všetkých *Lemkov*, *Bojkov*, *Huculov* a *Rusínov*,

že sú príslušníkmi spoločnej *ruskej viery*, ktorá bola najpodstatnejším znakom ich inakosti voči starousadlému rímskokatolíckemu obyvateľstvu. Hlavne v Haliči a v Uhorsku.

Podobne ako vývin jazyka aj vývin náboženskej príslušnosti karpatských Rusínov bol sprevádzaný jednak kontinuitnou, ale aj diskontinuitnou tendenciou. Tú kontinuitnú líniu predstavuje to, že *ruská viera* valaškorusínskych kolonistov, či už v podobe staršieho Pravoslávia, alebo neskoršej Gréckokatolíckej cirkvi, nepretržite zachovávala jeden z hlavných princípov byzantsko-slovanskej bohoslužobnej tradície (*Slavia Orthodoxa*, resp. *Slavia Byzantina*), ktorým bola cirkevná slovančina ako bohoslužobný jazyk. Týmto jazykom sa zásluhou Cyrila a Metoda, ešte počas ich pôsobenia na Veľkej Morave, stala staroslovienčina. Tá potom pretrvávala až do čias sformovania samostatných slovanských jazykov. V tomto dezintegračnom procese sa sformovali viaceré národné/etnické redakcie cirkevnej slovančiny. Najprv bulharská, ruská a srbská, neskoršie aj bieloruská a ukrajinská. Predpokladá sa, že s príchodom valasko-rusínskych kolonistov, ako aj ich pravoslávnych kňazov, ich bohoslužobným jazykom bol variant cirkevnej staroruštiny, sformovanej v období Kyjevskej Rusi (10.–11. stor.). Po uzavretí Brestskej únie (1596) a Užhorodskej únie (1646), no hlavne po vzniku Gréckokatolíckej cirkvi (1672), bohoslužobným jazykom uniátov, vrátane aj Rusínov v oblasti severovýchodného Slovenska, sa stal haličský typ ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny (ŽEŇUCH 2002:27:30).

Napriek tomu, že vznik Gréckokatolíckej cirkvi neprerušil kontinuitu byzantsko-slovanského obradu a cirkevnej slovančiny, vniesla do kresťanstva východného rítu nepochybný rozkol a nové smerovanie. Akže pri uzavretí Užhorodskej únie v roku 1646 prisahalo vernosť Rímu len 63 pravoslávnych kňazov z východného Slovenska, v roku 1654 sa k únii prihlásilo už vyše 400 farárov. Hoci v Zakarpatsku bol tento proces spomalený a pretiahol sa až do polovice 18. storočia, napokon bola takmer celá oblasť karpatských Rusínov pričlenená pod jurisdikciu Ríma. Pravoslávie sa tu ocitlo najprv v menšinovej a napokon v marginálnej pozícii (HARAKSIM 1991: 14, ŽEŇUCH 2002:60). Gréckokatolícka cirkev a vierovyznanie sa stali neobyčajne významným činiteľom identity karpatských Rusínov, čiže takmer všetkých Lemkov, Bojkov, Huculov a Rusnákov. Prostredníctvom neho zvyrazňovali svoju inakosť nielen voči obklopujúcemu rímskokatolíckemu prostrediu, v ktorom žili, ale aj voči pravoslávnenému východoslovanskému svetu, s ktorým ich spájali ich pôvod.

Pri charakteristikách Gréckokatolíckej cirkvi sa zdôrazňuje jej bipolárnosť. Je zjednotená s Rímom, takže jej cirkevno-správna príslušnosť a vzťahy sú rímske a západné. Lenže žije vo východnom modeli, podobne ako pravoslávie, takže jej originalita, mentalita

a tradícia sú byzantské a východné. Tieto atribúty *ruskej viery* na východnom Slovensku, sú v obidvoch jej vývinových podobách (pravoslávna a uniatská), obsiahnuté nielen v byzantsko-slovanskom obrade a cirkevno-slovanskej liturgii, ale aj v architektonickom stvárnení sakrálnych stavieb/kostolov, vo výtvarnej koncepcii ich interiérov, ako aj vo východnom ponímaní cirkevného spevu bez hudobných nástrojov.

Drevené kostolíky východného obradu sa označujú za najreprezentatívnejšie prejavy kultúry karpatských Rusínov. Patria medzi ne aj približne tri desiatky pravoslávnych a gréckokatolíckych kostolov z východného Slovenska, ktoré vznikli v období 17.–19. storočia. Sú najzápadnejšími predstaviteľmi architektúry, reprezentujúcej východné kresťanstvo. Túto súvislosť zvyrazňuje jednak ich terminologické označenie, pretože pre sakrálnu stavbu tohto typu sa nepoužíva iný názov, iba *cerkev*. S tradíciou východného kresťanstva ich spája aj súbor obrazov so sakrálnou tematikou – *ikony*, zakomponovaných do *ikonostasu*. Je to drevená stena oddelujúca svätyňu od zhromaždenia veriacich, s *cárskymi vrátami* pre kňaza a bočnými vchodmi pre diakonov. V dôsledku dlhodobej izolovanosti od ostatných oblastí byzantsko-slovanského obradu, v priestranstve karpatských Rusínov vznikli sakrálnu stavby so špecifickými zvláštnosťami architektonického stvárnenia, ktorými sa odlišujú nielen od stavieb vzdialenejších teritórií byzantsko-slovanského obradu, ale aj od geograficky a kultúrne najbližších ukrajinských cerkví. Na rozhraní Západných a Východných Karpát vznikla a až do súčasnosti pretrváva početná skupina s relatívne hustou sieťou drevených pravoslávnych a gréckokatolíckych cerkví. Zainteresovaní špecialisti ich klasifikovali do troch základných typov – lemkovský, bojkovský a huculský. Na území východného Slovenska sú zastúpené prevažne cerkve lemkovského typu, v niekoľkých prípadoch aj bojkovské. Najvýraznejšími znakmi drevených kostolov východného obradu, ktoré sa nachádzajú na pomedzí východného Slovenska, Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny, je ich trojdielnosť s osobitným priestorom pre mužov, pre ženy (*babinec*) a pre kňaza. Taktiež aj trojvežovosť, so stupňovite gradovanými strechami a vežičkami smerom k hlavnému vchodu. V architektúre drevených kostolov karpatských Rusínov sa uplatnili prvky viacerých kultúrnych prúdov a slohových princípov. Na území Slovenska sa vplyv barokového umenia najvýraznejšie odráža v cibulovitých tvaroch vežičiek (KOVAČEVIČOVÁ 1970, FRICKÝ 1996, GOJDIČ 1999, SOPOLIGA).

Aj ikony zo severovýchodného Slovenska reprezentujú najzápadnejší výbežok byzantsko-slovanského obradu. Najstaršie ikony z 15.–16. storočia priniesli valasko-rusínski kolonisti zo svojej pôvodnej vlasti. Ikony z neskoršieho obdobia vznikali v strediskách ikonopisnej tvorby, z ktorých pre územie východného Slovenska najvýznamnejšie boli vo

Ľvove, Peremyšli a Sambore. Na ikonách zo staršieho obdobia sa prejavovala tendencia zachovávaní tradičných kompozícií a ikonografických vzorov 14.–15. storočia, čo poukazuje na vedomé úsilie zotrvať na svojej východnej identite. S tým zrejme súvisí aj výnimočná obľuba zobrazovania sv. Mikuláša, ktorého valasko-rusínski kolonisti uctievali nielen ako dobrodincu chudobných, ale aj ako ochrancu stád proti vlkom. Ikony zo 17.–18. storočia sú už obrazom života v novej domovine a dokladom rustikalizácie zobrazovaných tém. K najvýrečnejším príkladom sa zaraďujú ikony Posledného súdu, v ktorých ortodoxní posielajú do pekla uniatov a naopak. Niekde zasa ikonopisec namaloval v pekle krčmárku nalievajúcu už podguráženým sedliakom, šľachticov hrajúcich karty a sedliaka zapriahnutého do čertovho pluhu. V 18. storočí sa v priestranstve karpatských Rusínov, teda aj na východnom Slovensku, udiala významná zmena aj na ikonostase. Pod vplyvom barokového umenia sa architektonická koncepcia tejto drevenej steny, ako aj rámovanie obrazov na nej, dopĺňali bohato vyrezávanými dekoratívnymi prvkami a pestrofarebnými plochami. To malo negatívny vplyv na vývoj maľby ikon, ktorá sa odklňala od tradičných postupov. Estetický a emotívny účinok sa takýmito riešeniami prenášal na ikonostas ako celok, čím ikony strácali pôvodné postavenie a poslanie (FRICKÝ 1999, GERŠLÍK 1999).

S valaskou kolonizáciou a s pravoslávny m vierovyznaním prenikla na východné Slovensko aj špecifická forma bohoslužobného spevu, ktorá sa už tradične opierala o spoločný spev ľudu v cirkev noslovanskom jazyku. V ortodoxnom obradovom prostredí sa spoločný ľudový spev liturgických piesní pokladá za jediný prirodzený spôsob oslavy Boha. V ortodoxných cirkvách nie je dovolené používať nijaké hudobné nástroje. Slovo, spev a rítus sú neoddeliteľnými a formujúcimi prvkami bohoslužby východného obradu. Je preto príznačné, že tak, ako sa v byzantsko-slovanskom obrade vytvárali národné redakcie cirkevnej slovančiny, sformoval sa aj bulharský, ruský a napokon aj ukrajinsko-haličský bohoslužobný spev, ktorý utvoril vlastné formy nápevov. Po prijatí Brestskej únie (1596) a Užhorodskej únie (1646) pod vplyvom hudobných tradícií západného kresťanstva prenikli najprv do kláštorov a postupne aj do gréckokatolíckych chrámov nové formy cirkevného spevu. Pod vplyvom gregoriánskeho chorálu vznikol tzv. *ruský chorál*. Avšak pre územie východného Slovenska príznačný bol cirkev ný spev v podobe tzv. *prostopinija*, ktorý sa stal záväzným pre všetky gréckokatolícke cirkvi na celom území Zakarpatska a východného Slovenska. Vplyv latinizácie na gréckokatolícku cirkev sa najvýraznejšie prejavil v speve paraliturgických piesní. Ich popularita sa spájala aj s tým, že sa začali cítiť aj ako jeden zo znakov odlíšenia uniatov od pravoslávnych veriacich. Paraliturgické piesne sú špecifickým prejavom tradície cirkvi byzantsko-slovanského obradu. Neplnia funkciu bohoslužobnej piesne. Boli

však významnou súčasťou pobožností spojených s náboženskými procesiami a púťami. V spojitosti s východným Slovenskom významné sú paraliturgické piesne, v ktorých sa spieva o zázračných ikonách. Konkrétne o plačúcom obraze Bohorodičky z Klokočova a o zázračnej ikone Bohorodičky, ktorá pri vypálení kláštora v Krásnom Brode vojskami Františka Rákóciho nezhorela. Paraliturgické piesne sú okrem toho aj neobyčajne vzácnym dokladom jazyka, v ktorom sa cirkevná slovančina prispôbovala miestnym pomerom preberaním prvkov z tamojších rusínskych ale aj slovenských nárečí (ŽEŇUCH 2002).

S ruskou vierou a s byzantskoslovanským obradom sa v oblasti severovýchodného Slovenska udomácnili aj ďalšie prejavy, ktorými sa tamojší Rusíni diferencujú od obklopujúceho slovenského obyvateľstva. Z nich si zmienku zasluhuje kontinuálne pridržovanie sa starého Juliánskeho kalendára, podľa ktorého nemenné sviatky, ako sú napr. Vianoce a Nový rok, svätili o dva týždne neskôr, ako kresťania západného obradu, ktorí sa riadia Gregoriánskym kalendárom. K ďalším špecifickým prejavom patrí neopakovateľné nočné obchádzanie chrámu v paschálnu, čiže veľkonočnú noc. Chrám je odpočiatku prázdny až do sobotňajšej bohoslužby, keď sa koná *pláštenica*, čiže inscenácia Kristovho uloženia do hrobu. Vtedy celý chrám predstavuje hrob a veriaci ho obchádzajú ako Izrealiti Jericho. Bez Krista sú bezbranní voči smrti. Keď po treťom obídení zstanú pred zatvoreným hlavným vchodom, so sviečkami v rukách a v napätom modlitbovom očakávaní, kňaz s kadidlom a krížom v ruke začína oslavu Kristovho vzkriesenia zvolaním: *Všetci jasajú, ved' Christos voskrese, voistinu voskrese*. Na to vchádzajú do chrámu a s nepredstaviteľnou radosťou oslavujú Pána, *ktorý smrťou smrť premohol a zosnulým v hroboch život daroval*. Z Kristovho prázdneho hrobu vychádza pre východnú cirkev a pre celé ľudstvo svetlo, v ktorom sa zračí *Vzkriesený Kristus ako víťaz nad smrťou*. Pascha je ústredným sviatkom celého cirkevného roka. Trvá celý týždeň, ktorý sa volá *svetlý, radostný*. Počas veľkonočných sviatkov, obyčajne v nedeľu po eucharistickej slávnosti, sa posviacajú pokrmy z mäsa, vajec a syra, ktoré si veriaci prinášajú spolu s osobitne pripraveným jemným chlebom – *paschou*, na posvätenie vo vyzdobených košoch (POLÁČIK 2000:25).

Pre charakter hospodárskeho života, ale aj pre rôzne úseky materiálnej a duchovnej kultúry Rusínov, významný je poznatok historikov, že väčšina dedín dodnes obývaných rusínskym obyvateľstvom, vznikla počas valaskej kolonizácie. S touto kolonizáciou sú späté určité špecifické prejavy kultúry, ktoré majú jednak širší kultúrno-geografický, v danom prípade karpatský charakter, no zároveň aj užší regionálny, socio-profesný, aj etnokultúrny charakter. Z takýchto zreteľov je potrebné posudzovať aj jednotlivé stránky hospodárskeho života a kultúrneho usporiadania Rusínov. Valaskí a rusínski kolonisti, ktorí doosídľovali

horské oblasti hlavne severného a východného Slovenska, sa v hospodárskom živote riadili špeciálnym právnym systémom – *valaským právom*. Vychádzalo z princípov tzv. nemeckého či šoltýskeho práva, prispôbeného potrebám pastierskych osadníkov. Na čele valaských obcí stáli dediční richtári – *šoltýsi*. Určitú skupinu valaských obcí spravovali *vojvodovia* či *krajnici*, ktorí mali súdnu právomoc a zodpovedali za plnenie povinností valaských poddaných voči ich feudálovi. Po uplynutí spravidla 20 ročnej lehoty, spojenej so zakladaním valaských obcí, poddaní odvádzali zemepánovi naturálne dávky – syr, bryndzu, rôzne výrobky z koží a súkna. Okrem toho vykonávali aj strážne a vojenské služby, drevorubačské a iné práce v lesoch. Počnúc 17. storočím sa valaskí a rusínski poddaní stávali už roľníkmi, takže postupne ich hospodársky život splynul so životom obklopujúcich dedín so starousadlým obyvateľstvom (PODOLÁK 1995:285).

Národopisné výskumy tradičnej kultúry v rusínskych lokalitách severovýchodného Slovenska zaznamenali široký register kultúrnych javov, ktoré sa tu udomácnili v súvislosti s valaskou kolonizáciou a s tzv. valaským chovom oviec a ďalších druhov hospodárskych zvierat. Prevažná časť z nich má celokarpatský charakter, avšak na mnohých sa dá určiť aj ich konkrétnejší regionálny, napr. sedmohradský alebo východokarpatský či zakarpatský pôvod, prípadne aj pôvod etnický a subetnický, napr. rumunský, ukrajinský, rusínsky, huculský, lemkovský, goralský atď. K prejavom celokarpatského charakteru a rumunského etnického pôvodu patril chov špeciálnych druhov oviec *valaška*, ale aj koní nižšieho veku – *valach*, vhodných pre vysokohorské a odolných voči studeným a mrazivým prírodným podmienkam. Rumunský pôvod je zafixovaný aj v celom rade špeciálnych výrazov, ktoré sú späté s kultúrou karpatského či valaského chovu oviec, akými sú *salaš*, *strunga*, *kornuta*, *koliba*, *bača*, *geleta*, *kl'aga*, *rincka*, *žinčica*, *kurastra* a ďalšie. Takýto pôvod sa spája aj s názvom vysokohorských trávnatých plôch – *poľana*, ako aj s často sa opakujúcimi terénnymi či chotárnymi názvami typu *Magura*, *Kyčera*, *Gruň*, *Prislop*, *Grapa*, *Minčol*, *Ramža* a iné. Na zakarpatský, resp. východoslovenský, či už ukrajinský, rusínsky alebo huculský pôvod, poukazujú napr. priezviská typu *Holovar*, *Rusnak*, *Hutyra*, *Mikita*, *Romanov* atď. Tatiež aj vyhánanie hospodárskych zvierat na pašu na čele s pastierom, ktorý sa niesol na malom koníku zvanom *Hucul*, označovanie bryndze názvom *priknyj syr*, výroba tvarohu z ovčieho mlieka a jeho konzervovanie sušením a nabíjaním do gelety a iné (PODOLÁK 1982, DUDÁŠOVÁ 2004, BEŇKO 1999).

V tradičnej kultúre Rusínov na východnom Slovensku boli mnohé reálie, či už z pohľadu príslušníkov tohto etnika, alebo z pohľadu inoetnických pozorovateľov, charakterizované ako rusínska zvláštnosť. Anton Szirmay už začiatkom 19. storočia opísal,

ako sa v Krásnom Brode v Zemplínskej stolici, pri tamojšom uniatskom kláštore baziliánov, trikrát do roka konali takzvané dievčenské trhy. „Tisíce Rusínov prichádzali vtedy k tomuto posvätnému miestu. Dievčatá mali rozpustené vlasy ozdobené vencami, vdovy si dali na zavitú hlavu zelené listy. Keď si muži poprezerali celú zásobu žien a dievčat, vyrazili ako šíp k tej, ktorú si vybrali a povedali len toľko: *pod do popa, kdi ti treba hlopa* a ťahali ju bez ohľadu na akýkoľvek odpor rovno do kláštora, kde ich mnísi sčerstva zosobášili. Od roku 1720 sú tieto trhy už zakázané a odvtedy idú aj Rusíni pokojnejšie a spôsobnejšie na manželské lože“ (ČAPLOVIČ 1975:93).

Z prvej polovice 19. storočia pochádza aj opis „úschovy krmoviny z ovsu a sena v takzvaných *oborohoch*, ktoré sa vyskytujú len u Rusínov. Je to štvorhranná strecha zo slamy a oklepov, ktorá sa dá na štyroch vysokých stĺpoch podľa potreby posunúť vyššie alebo spustiť nižšie. Tak ako sa mína zásoba krmoviny, spúšťajú aj slamenú čiapku. Tento spôsob úschovy krmovín nie je práve na zahodenie, lebo sa držia suché a stále sa vetrajú“ (ČAPLOVIČ 1975:88). Treba však poznamenať, že výskyt oborohov bol zistený aj v slovenskom a maďarskom etnickom prostredí.

Od národopisných pozorovaní Antona Szirmaya a Jána Čaploviča výskum Rusínov na východnom Slovensku dospel k relatívne komplexnému obrazu o ich tradičnej kultúre a spôsobe života. Aj v tomto obraze sa poukazuje na kultúrne a etnické zvláštnosti Rusínov, lenže na základe rozsiahleho súhrnu empirických poznatkov a z pozície najnovších teoretických prístupov. Výsledky, ku ktorým dospeli bádatelia na úseku agrikultúrnych staviteľských, folklórnych a niektorých ďalších tradícií v prostredí východoslovenských, ale aj iných skupín karpatských Rusínov, možno zovšeobecniť do nasledovnej charakteristiky ich etnokultúrneho vývinu:

Na úseku materiálnej a duchovnej kultúry sú zastúpené mnohé archaické prejavy, ktorých korene siahajú do staroslovanského obdobia, takže s ich paralelami a jazykovými ekvivalentami z toho istého slovného základu sa možno stretnúť v kultúre rôznych slovanských národov. Za takéto prejavy staroslovanského pôvodu boli u východoslovenských Rusínov označené napr. techniky žiarového hospodárenia. No hlavne početné prežitky na úseku ľudovej viery, akými sú predstavy o revenantoch – *bludno, nečistoj*, o ochranných démonoch – *hadena*, o lesných a vodných duchoch – *perelesnik, perelesnica* atď. (PODOLÁK 1985:195, NEUFELD 1985:431).

S pôvodom Rusínov na východnom Slovensku súvisí, že v ich tradičnej kultúre sú zastúpené početné prejavy východoslovenskej proveniencie. Poukazuje na to hlavne názvoslovie najrozličnejších reálií, ktorého slovný základ vychádza zo staroruského alebo

ukrajinského jazykového systému. Konkrétnym príkladom takéhoto východoslovanského kultúrneho prejavu u Rusínov na východnom Slovensku je výskyt pece bez ohniska v izbe, ktorá sa okrem vykurovania a pečenia využívala aj na varenie, pretože pri inej absentovalo u západných Slovanov obvyklé ohnisko. Uvedené znaky ju typologicky spájajú s formami východoslovanskej pece, ktorá bola príznačným typom kúreniska v obydliach naddneperských Ukrajincov a Veľkorusov (MJARTAN 1975:922).

Relatívne vysoké je u východoslovenských Rusínov zastúpenie takých prejavov tradičnej materiálnej, duchovnej a umeleckej kultúry, ktorých analogické formy boli zistené aj u severnejšie usídlených Lemkov na území Poľska, ako aj u východnejších Bojkov a Huculov na Zakarpatskej Ukrajine. Takéto spojitosti boli zistené pri výskume hospodárskeho života, hlavne ovčiarstva a dobytkárstva, pri výskume ľudovej architektúry, sakrálneho umenia, ľudovej viery, obyčajových a folklórnych tradícií. Čiže prakticky na všetkých úsekoch každodennej kultúry a spôsobu života. Tieto zistenia sú neobyčajne významné pre pochopenie spoločného východoslovanského pôvodu Lemkov, Bojkov, Rusnakov a Huculov, ako aj pre osvetlenie spoločných genetických koreňov ich kultúry, vyrastajúcich jednak zo staroruských a ukrajinských základov, ako aj z tradícií karpatsko-valaského pastierstva a dobytkárstva. Na takomto základe sa potom na rozhraní východnej a západnej časti Karpát, už oddelene od pôvodného materského etnického substrátu, a vzačlenení do štátnych útvarov Uhorska, Poľska a Rakúsko-Uhorska, sformovala relatívne jednotná kultúry, či viaceré príbuzné kultúrne systémy Lemkov, Bojkov, Rusnákov a Huculov, ktoré sa zvyknú označovať ako spoločná kultúra karpatských Rusínov (MUŠINKA 1999, ZILYNSKYJ 1974, SOPOLIGA 2002, BIČANOVÁ 2000).

Oblasť východného Slovenska je križovatkou, či skôr kontaktovou zónou rôznych etnických sfér a kultúrnych vplyvov. Je preto prirodzené, že kultúrne uspošobenie východoslovenských Rusínov je výsledkom kumulácie hodnôt, ktoré vyžarovali zo slovenského, poľského, maďarského, nemeckého, ako aj ukrajinského etnického prostredia. Pri kryštalizácii a profilovaní kultúry východoslovenských, ako aj ostatných častí karpatských Rusínov, zohrávali tieto inoetnické spojitosti nemenej významnú úlohu ako ich východoslovanský pôvod.

Oblasť severovýchodného Slovenska patrila k hospodársky najmenej rozvinutým krajom. Východiskom z jeho preľudnenosti a nedostatku existenčných zdrojov bolo vystaňhovalectvo. Už v polovici 18. storočia, v rámci osídľovania južných častí Uhorska po vytlačení Turkov z krajiny, na území srbskej Vojvodiny sa usadili aj rusínski kolonisti z východoslovenských regiónov. Vytvorili tu rusínsku enklávu, ktorej centrom sa stala obec

Bački či Ruski Kerestur. Preukázali neobyčajnú kultúrnu a etnickú vitalitu, vďaka ktorej ich rusínska identita pretrvala až do súčasnosti. Spisovnú rusínčinu uviedli do ich národnostného života o trištvrte storočia skôr ako v ich materskom jadre na Slovensku, od ktorého sa pred 250 rokmi oddelili.

Na sklonku 19. a začiatkom 20. storočia sa vystaňovalo z Uhorska do Ameriky aj okolo 150 tisíc Rusínov. Z nich asi polovica pochádzala z východoslovenských regiónov. Zakrátko po usadení sa vo východných častiach Spojených štátov amerických, začali zakladať svoje vlastné, na konfesiónálnom a etnickom princípe pôsobiace podporné, cirkevné a kultúrne spolky. Rusínski Američania sa významnou mierou podieľali aj na dianí v ich niekdajšej európskej domovine. Hlavne na udalostiach, ktoré boli späté s rozpadom Rakúsko-uhorskej monarchie a s národnostnou podobou formujúceho sa Československa.

Etnoidentifikačné a národovorné procesy Rusínov

Procesy etnogenézy, ako aj etnoidentifikačné a národovorné procesy, prebiehali u východoslovenských Rusínov za zložitých historických, kultúrnych a aj politických podmienok. Nedajú sa analyzovať a ani vysvetliť bez mnohorakých väzieb, ktorými boli Rusíni na východnom Slovensku pospájaní s ďalšími časťami karpatských Rusínov. Hlavne bez spojitostí s rusínskymi skupinami na území terajšieho Poľska a Zakarpatskej Ukrajiny, s ktorými ich spájali nielen spoločný pôvod, usídlenie v priestranstve Karpát a spoločná kultúra, ale aj začlenenie do spoločného štátu Uhorské kráľovstvo a Rakúsko-uhorská monarchia. Tieto skutočnosti sa rozhodujúcim spôsobom podieľali na smerovaní etnogenetických, národovorných a sebaurčujúcich procesov.

Pri objasňovaní tejto problematiky je dôležité vychádzať z toho, že národný pohyb, ktorý v 18. a 19. storočí zmobilizoval v Uhorsku všetky národy či etnické spoločenstvá, u Rusínov sa prejavil len v minimálnej miere. Počas celého 19. storočia nemali vyjasnenú základnú otázku, kým vlastne sú? Niektorým národným dejateľom sa zdalo, že karpatskí Rusíni prináležia k Rusom, že sú vetvou ruskej národnosti. Iní dôvodili, že sú súčasťou ukrajinského etnika, teda Ukrajincami. Ďalší si mysleli, že nepatria ani k Rusom, ani k Ukrajincom, ale že predstavujú osobitnú etnickú jednotku karpatských Rusínov, čiže Karpatorusov. Otázka etnogenézy, etnicity a etnickej identifikácie Rusínov zostala nezodpovedaná aj počas celého 20. storočia. Je to priam nepochopiteľné, ale s neujasnenosťou svojej identity sa Rusíni prehupli aj do tretieho tisícročia.

Najstaršou a zároveň aj najmenej opodstatnenou národnou koncepciou Rusínov bola tzv. *ruská* alebo *moskvofilmská* orientácia, podľa ktorej Rusínov treba považovať za vetvu ruského/veľkoruského národa. Najvýznamnejším predstaviteľom proruskej orientácie bol Adolf Dobriansky (1817–1901). Rusínski rusofili v súlade s ruskými slavjanofilmi uznávali existenciu len jedného jednotného ruského národa, do zväzku ktorého patrili všetci východní Slovania – Veľkorusi, Bielorusi, Malorusi/Ukrajinci a teda aj Rusíni. Z týchto pozícií riešili aj jednotlivé stránky koncepcie rusínskeho národného života. Ako príslušníci ruského národného spoločenstva sa označovali za Rusov, avšak so špecifickým etnonymom *Karpatorusi* alebo *Uhrorusi*. Za svoju považovali aj ruskú kultúru ako celok, vrátane ruskej literatúry. Ako spisovný jazyk používali tzv. *jazyčie*, čo bol vlastne konglomerát ruštiny, cirkevnej slovančiny a miestnych rusínskych nárečí. Takáto rusinizovaná ruština pretrvávala medzi východoslovenskými Rusínmi až do polovice 20. storočia. Veľkoruská orientácia na čele s A. Dobrianským zohrala pozitívnu úlohu v národnom prebúdzaní Rusínov, vo vytváraní hrádze voči stupňujúcej sa maďarizácii, v istom zmysle aj pri riešení jazykovej otázky a etnického pomenovania. Nemohla však vyústiť do vlastného národnopolitického programu a do formovania národného vedomia Rusínov. Od tridsiatych rokov 20. storočia sa rusofilská orientácia vytratila z úvah rusínskych dejateľov o svojom národnom bytí (HARAKSIM 2004:27, KONEČNÝ 2004:126).

V národnobuditeľských koncepciách Rusínov sa v polovici 19. storočia zrodila aj *rusínska* orientácia. Duchovným otcom kultúrneho a národného vzplanutia nielen východoslovenských, ale všetkých karpatských Rusínov, sa stal prešovský kanonik *Alexander Duchnovič* (1803–1865). Jeho najvýznamnejším buditeľským a národnointegračným počínom bolo umiestnenie etnonymu Rusín v patriotickej básni *Ja Rusyn byl, jsem i budu*. Tieto verše sa čoskoro stali národným krédom Rusínov a Alexander Duchnovič si svojou rozvetvenou literárnou, vzdelávacou a národnoorganizačnou činnosťou vyslúžil epiteton buditeľ karpatorusínskeho národa. Rusínska národná orientácia mala aj slabšie ohnivé. Jedným z nich bola otázka spisovného jazyka Rusínov, ktorú Duchnovič vlastne neriešil. Jeho diela boli napísané v rôznych verziách neštandarizovaného jazyka, ktorý nebol ani rusínskym nárečím, ani cirkevnou slovančinou, ani ruštinou. Zrod spisovnej rusínčiny sa dostal na program dňa až v nasledujúcom storočí (ŠVORC 2003:71, MAGOCSI 1994:144).

Tretím základným smerom národnotvorných koncepcií Rusínov bola ukrajinská orientácia. Nastolená bola už v počiatkoch rusínskeho národného obrodzenia a odvtedy nestratila na aktuálnosti až do dnešných dní. Iniciátormi zrodu a ohniskami vyžarovania ukrajinskej orientácie boli národní dejatelia zo Zakarpatska (J. K. Žatkovič, H. Stripsky, A.

Vološin) a ukrajinoфіli z Haliče na čele s *Vladimírom Hnaťukom* (1871–1926). Hnaťuk bol významným zberateľom a vydavateľom ukrajinského folklóru. Viackrát navštívil aj rusínske obce v Zemplíne, Šariši a na Spiši, z ktorých uverejnil neobyčajne cenné etnografické a folklórne materiály. Popri tom bol aj horlivým propagátorom ukrajinského národného povedomia. Avšak v tom čase medzi východoslovenskými Rusínmi prevahu mala rusofilská orientácia. Len nepatrná časť východoslovenských dejateľov prešla na ukrajinoфіlské pozície. To však nič nezmenilo na tom, že ukrajinská orientácia sa už na sklonku 19. storočia stala takým istým legitímnym fenoménom medzi východoslovenskými Rusínmi, ako ich rusofilstvo a rusínske národovectvo (HARAKSIM 2004:38, MUŠINKA 1995:168).

Udalosti prvej svetovej vojny vniesli do života karpatských Rusínov oživenie národných aj politických nádejí. Rozpad Rakúsko-Uhorska spôsobil, že v roku 1918 sa vynorila aj otázka ďalšieho osudu Rusínov. Boli vyslovené požiadavky na pripojenie ich územia k Maďarsku, Rusku, Ukrajine alebo formujúcemu sa Československu. Pri presadzovaní týchto alternatív najsilnejšiu pozíciu si vydobyla Americká rada Uhrorusínov na čele s mladým právnikom Gregorom Žatkovičom. Ich zámermi bolo zjednotiť všetkých Rusínov z dovtedajšej Rakúsko-uhorskej monarchie, čiže zo zakarpatskej, haličskej a východoslovenskej oblasti, ktorým by mala byť poskytnutá politická nezávislosť v samostatnom štáte. Túto veľkorysú koncepciu sa nepodarilo uviesť do života. Namiesto nej sa na Medzinárodnej konferencii v Paríži v roku 1919 rozhodlo, že zakarpatská oblasť sa pod názvom *Podkarpatská Rus* stane súčasťou Československej republiky. Prezident Masaryk vymenoval Gregora Žatkoviča za prvého guvernéra tejto autonómnej oblasti ČSR (MAGOCSI 1994:151).

Nová politická situácia však nepriniesla zásadnejšiu zmenu v otázke národnej identity Rusínov. V zmysle medzinárodných dohôd síce bola oficiálne uznaná *ruská*, čiže *rusínska menšina*, avšak v radoch jej inteligencie sa aj naďalej presadzovala nielen rusínska, ale aj ruská a ukrajinská národná orientácia. Určujúcim kritériom ich identity bola aj naďalej *ruská viera*, etnické znaky zostávali potlačené v úzadí. Oficiálnym jazykom Rusínov na Podkarpatskej Rusi a na východnom Slovensku bolo *jazyčie*. Hlavným predstaviteľom ukrajinskej orientácie bola osvetovo-vzdelávacia spoločnosť *Prosvita*, ktorej úsilie sa sústreďovalo aj na nahradenie jazyčia ukrajinčinou. Karpatorusky, čiže rusínsky orientovaná *Spoločnosť Alexandra Duchnoviča* nemala nejaký vlastný a zmysluplný národnopolitický program. Jej hlavná činnosť sa zameriavala na negovanie spolku Prosvita a na iné ukrajinoфіbne aktivity.

Nový a radikálny kurz nabral vývin Rusínov po druhej svetovej vojne. Na základe medzinárodnej zmluvy Československo odstúpilo v roku 1945 Podkarpatskú Rus Sovietskemu zväzu, kde bola pričlenená k Ukrajinskej zväzovej republike ako jej *Zakarpatská oblasť*. V rámci výmeny obyvateľstva medzi Československom a Sovietskym zväzom sa v rokoch 1947–48 vystaňovalo okolo 12 tisíc Rusínov z východného Slovenska do Zakarpatskej Ukrajiny. Sovietska moc na celom území Zakarpatskej oblasti zrušila gréckokatolícku cirkev a vytýčila dôslednú ukrajinizáciu na všetkých úsekoch národnostného života Rusínov. Po roku 1948 sa pod tlakom Moskvy aplikoval podobný postup aj v Československu. Najskôr bola zlikvidovaná gréckokatolícka cirkev ako hlavná opora rusínstva na východnom Slovensku (1950). Všetci dovtedajší rusínski, ale aj slovenskí a ďalší gréckokatolíci, sa zo dňa na deň zmenili na pravoslávnych. Uznesením Predsedníctva Komunistickej strany Slovenska (1952) bola vo všetkých rusínskych národnostných školách direktívnym spôsobom zavedená ukrajinjčina ako vyučovací jazyk, ktorým sa nahradila dovtedajšia ruština či jazyčie. Podobne ako v sovietskom Zakarpatsku, aj na Slovensku sa odštartovaný proces ukrajinizácie presadil nielen v školstve, ale aj na ostatných úsekoch národnostného života. Založením Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (1951) sa proukrajinská orientácia stala oficiálnou a aj jedinou prípustnou koncepciou národnostnej identifikácie rusínskeho obyvateľstva na Slovensku. Na Vysokej škole pedagogickej v Prešove vznikla Katedra ukrajinského jazyka a literatúry (1953) a pri Slovenskom pedagogickom nakladateľstve jeho ukrajinská redakcia. V päťdesiatych rokoch začali vychádzať v ukrajinskom jazyku noviny, časopisy a publikácie, pôsobiť ukrajinské divadlo, ukrajinský folklórny súbor, rozhlasové vysielanie v ukrajinjčine, Múzeum ukrajinskej kultúry a každoročný Festival ukrajinskej kultúry. V priebehu dvoch-troch desaťročí vyrástla pomerne početná proukrajinsky orientovaná inteligencia. Začala programovo a systematicky pôsobiť na formovanie ukrajinského národného vedomia, ktoré do polovice 20. storočia nemalo medzi východoslovenskými Rusínmi zapustené korene. Pri naplňaní programu ukrajinizácie sa poukrajinjčovalo všetko, čo bolo rusínske. Dokonca aj minulosť. Ako Ukrajinci boli vykresľovaní aj takí odporcovia ukrajinskej orientácie, akými boli napr. A. Duchnovič a A. Dobriansky (HARAKSIM 1993:78).

Mocensky a direktívnymi politickými prostriedkami usmerňovaná ukrajinizácia nemohla zostať bez reakcie v radoch rusínskeho obyvateľstva. Mnohí spomedzi nich zareagovali tak, že ak sa nemôžu identifikovať ako Rusíni, potom bolo pre nich prijateľnejšie hlásiť sa k jazykovo a kultúrne bližším Slovákom, ako k Ukrajincom, ktorých spisovný jazyk bol už značne vzdialený od ich hovorového jazyka, takže ho nevnímali ako svoj materinský

jazyk. Masový odpor proti násilnej ukrajinizácii sa najvýraznejšie prejavil v nezájme o školy, časopisy, kroniky a divadelné predstavenia, v ktorých sa uplatňoval ukrajinský jazyk (VÉGH 1977, BOTÍK 1986). O tom, že Rusíni odmietali posielat' svoje deti do ukrajinských škôl svedčí, že počnúc školským rokom 1952/53, keď sa na 275 rusínskych základných školách stala ukrajinčina vyučovacím jazykom, do roku 1970 asi 80 % z nich prešlo z ukrajinčiny na vyučovanie v slovenskom jazyku. V školskom roku 1980/81 zo 117 rusínskych základných škôl len na 25 bola ukrajinčina vyučovacím jazykom, na ostatných 92 bola ukrajinčina iba vyučovacím predmetom, zatiaľ čo vyučovacím jazykom bola slovenčina. Zo štyroch národnostných gymnázií Rusínov na žiadnom z nich nebola ukrajinčina vyučovacím jazykom, ale iba vyučovacím predmetom (BAJCURA 1983:28).

Určitú nádej na priaznivejší vývin priniesol reformný pohyb na sklonku šesťdesiatych rokov. Federalizácia Československa znamenala aj pozitívny posun v dovtedajšom postavení národnostných menšín. Hlavným prínosom ústavného zákona z roku 1968 pre rusínske obyvateľstvo bolo obnovenie gréckokatolíckej cirkvi a povolenie používať etnonym *Rusín*. Lenže len ako synonymum názvu *Ukrajinec*. Na výlučne ukrajinskej orientácii národnostného života Rusínov sa nezmenilo naprosto nič.

Významným zlomom vo vývine Rusínov bol pád totalitných režimov v socialistických krajinách po roku 1989. Demokratizácia života odstránila politické bariéry národnoemancipačných záujmov. Aj pre Rusínov sa uvoľnil priestor pre ich národnokultúrnu revitalizáciu, ako aj pre ich ďalší pokus o národnú emancipáciu. Zaiste nie je náhodné, že Rusíni sa začali hlásiť o svoju národnostnú identitu súbežne vo všetkých zainteresovaných krajinách. Už v apríli 1989 vzniklo občianske združenie *Stowarzyszenja Lemków* v Poľsku. V septembri 1989 bol na ukrajinskom Zakarpatsku obnovený štatút gréckokatolíckej cirkvi. V Československu týždeň po páde komunistickej vlády sa sformovala na východnom Slovensku iniciatívna skupina, ktorá v marci 1990 založila reprezentatívnu ustanovizeň *Rusínska obroda*, ktorou sa dištancovala od *Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich*. V Čechách vznikla *Spoločnosť priateľov Podkarpatskej Rusi*. Vo februári 1990 v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny založili *Spoločnosť karpatských Rusínov*. V Juhoslávii si tamojší Rusíni založili v decembri 1990 spolok *Ruská matka*. V marci 1991 sa uskutočnil v Medzilaborciach z iniciatívy východoslovenských Rusínov Prvý svetový kongres Rusínov. V roku 1992 vznikla aj *Organizácia Rusínov Maďarska*. Je teda zrejmé, že národnostné povedomie Rusínov a ich rusínska národnostná orientácia pretrvali v socialistických krajinách aj napriek polstoročnej intenzívnej ukrajinizácii. Zároveň však treba povedať, že demokratizácia politického života na Slovensku po novembri 1989 nepriniesla upokojenie a

očakávané zadosťučinenie v národnostnom vývine Rusínov. Vzápätí po politickom uvoľnení začal sa v ich národnostnom živote prejavovať vážny vnútorný rozpor, ktorý sa doteraz nielenže nepodarilo rozriešiť, ale naopak, výrazne sa prehĺbil.

K čomu vlastne došlo? Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1991, keď v nových demokratickejších pomeroch mohol každý občan slobodne vyjadriť svoju národnostnú identitu, túto možnosť využili aj rusínski obyvatelia. Spomedzi nich sa k rusínskej národnosti prihlásilo 17.197 osôb. Ukázalo sa však, že k rusínskej národnosti sa neprihlásili všetci príslušníci niekdajších Rusnákov či karpatských Rusínov, žijúcich na Slovensku. V dôsledku dlhotrvajúceho ukrajinizáčného procesu udomácnilo sa medzi nimi aj ukrajinské národnostné povedomie, takže v roku 1991 sa pri sčítaní obyvateľstva 13.281 osôb prihlásilo k ukrajinskej národnosti. Podobná situácia, aj keď s určitými proporcionálnymi zmenami, sa zopakovala aj pri sčítaní obyvateľstva v roku 2001. Vtedy sa k rusínskej národnosti prihlásilo 24.201 osôb a k ukrajinskej národnosti iba 10.814 osôb. Obidve tieto sčítania obyvateľstva zároveň ukázali, že príslušníci rusínskej národnosti, ako aj príslušníci ukrajinskej národnosti žijú v tých istých okresoch a v tých istých dedinách severovýchodného Slovenska. Z toho vyplýva, že v jednom aj druhom prípade ide o potomkov tej istej pospolitosti so spoločnými rusínskymi koreňmi, u ktorých aj naďalej pretrvávajú dve koncepcie národnostnej orientácie – rusínska a ukrajinská.

Vzápätí po tom, čo časť obyvateľov hlásiacich sa k rusínskemu pôvodu, deklarovala príslušnosť k rusínskej národnosti a začala uvádzať do života svoje národnostné práva, politickí predstavitelia ukrajinskej národnosti začali negovať emancipačné snahy Rusínov rôznymi kontraproduktívnymi krokmi. Ich cieľom bolo akože akceptovať jestvovanie Rusínov na Slovensku, avšak nie ako osobitnú etnickú skupinu, ale ako súčasť ukrajinskej národnosti. Etnonymá Ukrajinci a Rusíni kvalifikovali a definovali ako synonymá. Svoju ústretovosť novej situácii prejavili tým, že vo všetkých oficiálnych názvoch svojich národnostných ustanovizní namiesto etnonymických označení *Ukrajinci* a *ukrajinský* zaviedli označenia *Ukrajinci – Rusíni* a *ukrajinský – rusínsky*. Týmito opatreniami sa usilujú presvedčiť, že Ukrajinci a Rusíni sú na Slovensku jedna národnosť, a to národnosť ukrajinská. Keďže existenciu rusínskej národnosti neuznávajú, ustanovizne s proukrajinskou orientáciou a programom považujú za dostatočne zdôvodnené a oprávnené reprezentovať a zabezpečovať národnostné práva Ukrajincov – Rusínov na Slovensku. A práve takýto postup sa stal jablkom sváru medzi predstaviteľmi ukrajinskej národnosti a predstaviteľmi rusínskej národnosti. Pripomeniem aj na tomto mieste, že podstata tohto neobyčajne ostrého a nezmierniteľného rozporu spočíva v tom, že kým protagonisti ukrajinskej koncepcie považujú Rusínov len za

historickými okolnosťami oddelenú časť, čiže za subetnickú skupinu národného spoločenstva Ukrajincov, naproti tomu protagonisti rusínskej koncepcie stoja na platforme rusínskej svojbytnosti. Čiže na pozícii osobitného etnického spoločenstva, takže Rusínov definujú ako štvrtú vetvu či člena v rodine východoslovanských etník/národov, rovnocenne s Rusmi, Bielorusmi a Ukrajincami.

Ako ďalej?

V etnickej štruktúre Slovenska sa obyvateľstvo s rusínskymi koreňmi dlhodobo udržuje niekde uprostred rebríčka, zostaveného podľa počtu príslušníkov jednotlivých národnostných skupín. Z údajov na priloženej tabuľke si môžeme urobiť predstavu o stave, ktorý charakterizuje demografickú situáciu Rusínov a Ukrajincov na Slovensku v období 1910–2001.

POČET RUSÍNŮV A UKRAJINCOV NA SLOVENSKU PODĽA SČÍTANÍ OBYVATEĽSTVA

Sčítanie	Počet obyvateľov Slovenska	Počet Rusínov	%	Počet Ukrajincov	%	Počet Rusínov a Ukrajincov spolu	%
31. 12. 1910	2 918 824	–	–	–	–	96 528	3,4
15. 2. 1921	3 870 000	–	–	–	–	88 970	3,0
1. 12. 1930	3 324 111	–	–	–	–	95 783	2,9
1. 3. 1950	3 442 317	–	–	–	–	48 231	1,4
1. 3. 1961	4 147 046	–	–	35 435	0,9	35 435	0,9
1. 12. 1970	4 537 290	–	–	42 238	1,0	42 238	1,0
1. 11. 1980	4 991 168	–	–	36 850	0,7	36 850	0,7
3. 3. 1991	5 274 335	17 197	0,3	13 281	0,2	30 478	0,5
26. 5. 2001	5 376 455	24 201	0,4	10 814	0,2	35 015	0,6

Z tabuľky je zrejmé, že v priebehu 20. storočia mal vývin početnosti Rusínov a Ukrajincov klesajúci trend. Akže v roku 1910 ich početnosť predstavovala 3,4 % z celkového počtu obyvateľov Slovenska, v roku 2001 ich bolo iba 0,6 %. V uvedenom období počet obyvateľov Slovenska vzrástol o 84 %, avšak počet Rusínov a Ukrajincov poklesol o 64 %. Napriek tomu, že takýto vývin má svoje objektívne príčiny, je zároveň varovaním pre tých, ktorí rozhodujú o osude rusínskej národnosti a ukrajinskej národnosti na Slovensku (KONEČNÝ 2002:33).

Predovšetkým by sa malo prestať s publikovaním takých údajov o počte Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, ktoré nemajú oporu v nijakých hodnoverných demografických zisteniach. Žiaľ, patrí k nim aj informácia v reprezentatívnej publikácii Rusíni na Slovensku, v ktorej sa konštatuje, že „neoficiálne zdroje poukazujú na to, že skutočný či potenciálny

počet Rusínov na Slovensku by mohol dosahovať až 130.000 osôb“ (MAGOCSI 1994:128). Takéto odhady najčastejšie vychádzajú zo štatistických prehľadov o konfesionálnom zložení obyvateľov Slovenska. Vychádza sa pritom z toho, že zatiaľ čo Slováci sa historicky hlásia k rímskokatolíckemu alebo protestantskému vierovyznaniu, Rusíni boli v minulosti pravoslávni, a od 17. storočia sa hlásili prevažne ku gréckokatolíckemu, čiastočne aj k pravoslávne vierovyznaniu. Pri sčítaní obyvateľstva Slovenska v roku 1991 si 178.733 osôb uviedlo gréckokatolícke a 34.376 osôb pravoslávne vierovyznanie. V roku 2001 bol zaznamenaný výrazný nárast počtu veriacich u všetkých cirkví. Ku gréckokatolíckemu vierovyznaniu sa prihlásilo 219.831 osôb a k pravoslávne vierovyznaniu 50.363 osôb. Je teda zrejmé, že tieto čísla sú oveľa vyššie než počet osôb, ktoré sa prihlásili k rusínskej alebo ukrajinskej národnosti. Lenže nemožno z nich vyvodzovať nejaké potenciálne údaje o počte osôb s rusínskou či ukrajinskou identitou. Poskytujú nám iba orientačnú predstavu o rozsahu obyvateľov s rusínskym pôvodom, ktorí sa v dôsledku asimilačných procesov hlásia k slovenskej národnosti, avšak aj naďalej sa pridržiavajú gréckokatolíckeho, resp. pravoslávneho vierovyznania svojich rusínskych predkov. Zaiste, *ruská viera* bola u Rusínov v minulosti významnou zložkou nielen konfesionalnej, ale aj etnickej identity. Lenže v súčasnosti, keď u obyvateľov s rusínskym pôvodom nastali rozsiahle jazykové zmeny, keď v pozícii hovorového a aj materinského jazyka bola u mnohých rusínčina vystriedaná slovenčinou, pričom analogické posuvy nastali aj vo sfére etnického či národného vedomia, úloha konfesionality vo vzťahu k etnickej identite sa u osôb s rusínskymi koreňmi v súčasnosti výrazne oslabil.

O intenzite, ale aj o rozporuplnosti procesov, ktorými je v súčasnosti poznačené národnostné vedomie obyvateľov s rusínskym pôvodom, možno si urobiť detailnejšiu predstavu aj z ďalších údajov predchádzajúcich dvoch sčítaní obyvateľstva. Ako príklad nám postačia aj zistenia z roku 2001. Vtedy sa k rusínskej národnosti prihlásilo 24.201 osôb a k ukrajinskej národnosti 10.814 osôb. Pritom rusínčinu ako materinský jazyk si prihlásilo 54.907 osôb a ukrajjinčinu 7.879 osôb. Akže z počtu tých, čo deklarovali rusínčinu ako materinský jazyk, iba necelá polovica deklarovala aj rusínsku národnosť, svedčí to, že viac ako polovica obyvateľov rusínskeho pôvodu sa už nehlasí k rusínskej, ale k inej, predovšetkým k slovenskej národnosti. A ak z viac ako 10 tisíc deklarovaných Ukrajincov si len 6 tisíc prihlásilo ukrajjinčinu ako materinský jazyk, pričom 3 tisíc osôb si za takýto jazyk uviedlo rusínčinu a viac ako tisíc osôb zasa slovenčinu, svedčí to o značnej rozkolísanosti etnického vedomia, jazykového vedomia a etnickej identity príslušníkov ukrajinskej národnosti na Slovensku.

Je nepochybné, že na neujasnenosti a bezradnosti s vlastným etnickým vedomím príslušníkov rusínskej národnosti a príslušníkov ukrajinskej národnosti sa vari najväčšou mierou podieľa viackoľajnosť pri určovaní jazykovej, kultúrnej a aj národnostnej orientácie obyvateľov Slovenska s rusínskym pôvodom. Protagonisti rusínskej orientácie profitujú hlavne zo spontánneho povedomia a aj manifestácie rusínskosti prevažnej časti príslušníkov zainteresovaného spoločenstva. Lenže zápasia s tým, že hovorová rusínčina si ešte len teraz formuje a uvádza do života aj spisovnú rusínčinu, čiže jazykovedne dotvorený a celospoločensky akceptovaný normatívny jazyk. Už ho aj uviedli do niekoľkých časopisov, publikácií, národnostného divadla, rozhlasového vysielania, ba aj do niekoľkých základných škôl ako vyučovací jazyk alebo predmet. Lenže chýba im sociálna vrstva, hlavne národnostná inteligencia, ktorá by rusínčinu kultivovala a vytvárala by v nej aj umelecké diela. Naproti tomu protagonisti ukrajinskej orientácie siahli po dávno kodifikovanej spisovnej ukrajinčine s bohatou a všestranne rozvinutou ukrajinskou literatúrou. Ale neponúkajú iba jazyk, krásnu a odbornú literatúru ukrajinského národa. Spolu s ňou ponúkajú aj celé kultúrne dedičstvo bohatú a slávnu históriu Ukrajincov, ako aj ich mnohotvárnú a inšpiratívnu súčasnú kultúru. Lenže ľudia na Slovensku s rusínskym pôvodom, vrátane aj väčšiny tých, čo si deklarovali ukrajinskú národnosť, nepocitujú jednotu s ukrajinským národným spoločenstvom. Svoj hovorový jazyk vnímajú ako rusínčinu, ktorá je veľmi vzdialená od spisovnej ukrajinčiny. Povedomie spolupatričnosti s určitým národom, ak má byť hybnou pákou v sebaopoznávacích a sebaurčujúcich počiatočných, musí byť nepretržite obnovované a utvrdzované. A to je možné len pri aktívnom prežívaní spoločných dejinných udalostí a pri spoločne formulovaných a aj presadzovaných národných snažení. To však nebol prípad východoslovenských Rusínov, ktorí sa historicky vyvíjali inak ako ich ukrajinskí príbuzní za Karpatami. Ako to zhodnotil renomovaný slovenský historik, „ich vývin nesmeroval a ani nemohol smerovať k jednote s Ukrajincami, ale k osobitnej národnostnej individualite“ (HARAKSIM 1993:77).

Podobne ako pri iných národnostných minoritách, aj v súvislosti s rusínskou národnosťou a ukrajinskou národnosťou na Slovensku sa konštatujú viaceré, zväčša aj zhodné činitele asimilačných procesov. Lenže pri žiadnej z početných minorít na Slovensku, ako aj v širších medzinárodných reláciách, sa nepoukázalo na to, s výnimkou rusínskej národnosti a ukrajinskej národnosti na Slovensku, že by najdôležitejším faktorom a príčinou ich zintenzívňujúcej sa asimilácie, bola vlastná inteligencia, a vlastní národní dejatelia. Pritom kto iný, ak nie práve takíto protagonisti by mali hľadať východiská zo súčasnej etnoidentifikačnej a jazykovej duálnosti, ktorej odstránenie by mohlo prispieť aj keď nie hneď k prekovaniu bojových mečov, určite aspoň k obrusovaniu tých najostrejších hrán vzájomnej predpojatosti

a kontraverznosti. Jedine v spoločnom hľadaní možností ako sa dostať od rozdvojenej k zjednotenej identite, je akási šanca pre to, aby 20. storočie nezostalo v dejinách Rusínov a Ukrajincov na Slovensku, storočím posledným.